

Laureatka X edycji konkursu prac magisterskich, dotyczących problematyki krzywdzenia dzieci, zorganizowanego w 2009 r. przez Fundację Dzieci Niczyje. Artykuł opracowany na podstawie pracy magisterskiej, która zajęła I miejsce w tym konkursie.

Ocena psychologicznych aspektów wiarygodności zeznań małoletnich świadków w praktyce biegłych sądowych psychologów na podstawie analizy spraw karnych dotyczących wykorzystania seksualnego dzieci

Prezentowane w artykule wyniki badań koncentrują się głównie wokół problematyki przesłanek, jakimi kierują się biegli sądowi psychologowie, oceniający zeznania małoletnich świadków, a także dotyczą ustalenia, jakim zeznaniom przypisują oni psychologiczną wiarygodność. Bezpośrednio związany jest z tym problem odpowiedniego (merytorycznie i formalnie poprawnego) ustosunkowania się biegłych do pytań sądu zawartych w postanowieniu o powołaniu biegłych w sprawach dotyczących wykorzystania seksualnego dzieci. W artykule przedstawiono również demograficzną charakterystykę małoletnich ofiar, demograficzno-zawodową i penologiczną charakterystykę sprawców przestępstw na tle seksualnym wobec dzieci, a także kryminalistyczną charakterystykę przemocy seksualnej stosowanej przez oskarżonych.

Wprowadzenie

Problem wiarygodności zeznań świadków jest niezwykle istotny w praktyce sądowej, często bowiem zdarza się, iż zeznania świadków są jedynym lub nawet najważniejszym źródłem informacji o przestępstwie (Ciosek 2003). Niejednokrotnie w przypadku spraw dotyczących molestowania seksualnego organy procesowe dysponują tylko osobowymi źródłami dowodowymi, a jedynymi świadkami przestępstwa są sprawca czynu i jego ofiara. Dochodzi wówczas do konfrontacji relacji pokrzywdzonego i relacji potencjalnego sprawcy, zadaniem zaś

sądu jest ustalenie stanu faktycznego przy pomocy zgodnych z prawem środków i procedur. J.M. Stanik (1985b), omawiając związki prawa z psychologią, jako jedną z płaszczyzn w praktyce ścigania i orzecznictwa sądowego wymienia płaszczyznę wiadomości i umiejętności specjalnych. Chodzi tu o wykorzystanie psychologii jako wyspecjalizowanej nauki do opracowywania ekspertyz na potrzeby wymiaru sprawiedliwości. Należy podkreślić, iż tryb przesłuchania pokrzywdzonego, który w chwili przesłuchania nie ukończył 15 lat w sprawach o prze-

stępstwa określone w rozdziale XXV i XXVI Kodeksu karnego (tj. art. 185a § 1 kpk) wymaga obligatoryjnego udziału biegłego sądowego psychologa w charakterze tzw. konsultanta procesowego. Wysokie wymagania kompetencyjne stawiane biegłym wyznaczone są przez pewne granice zakresowe pojęcia wiadomości specjalnych, jakimi dysponuje dany profesjonalista. Granice te wyznacza, po pierwsze, kryterium **znajomości** określonych faktów, zjawisk i przyczyn występujących w rzeczywistości oraz **umiejętności** ich profesjonalnego rozpoznania i opisanie, a po drugie, **kompetencje** określane przez organ procesowy zlecający opracowanie opinii danemu biegłemu (Stanik 2000). W zakres tychże kompetencji wchodzi również znajomość teorii opiniowania oraz umiejętność właściwego przedstawienia organom procesowym wyników swoich badań. Biegły powoływany w sprawach dotyczących wykorzystania seksualnego dzieci często stoi przed niezwykle wymagającym zadaniem zbadania psychologicznych aspektów wiarygodności zeznań małoletniego świadka, które dodatkowo komplikuje istnienie następujących kwestii.

Po pierwsze, każde zeznanie należy rozpatrywać indywidualnie, bowiem wpływ na jego formowanie się ma wiele unikalnych czynników. Według modelu psychologicznych uwarunkowań zeznań świadków J.M. Stanika (1986) na wiarygodność relacji niewątpliwie wpływa sytuacja w jakiej przebiegało zdarzenie, będące przedmiotem zainteresowania organu procesowego. Należy tutaj wziąć pod uwagę zarówno obiektywne cechy fizyczne spostrzeganych przedmiotów i psychologiczne prawidłowości spostrzegania za pomocą zmysłów, jak i poddać analizie sytuację jako pewną całość. W trakcie procesu oceniania zeznań istotne jest również przeanalizowanie psychologicznych warunków i właściwości samego świadka (m.in. wiek, funkcjonowanie procesów poznawczych i emocjonalnych, właściwości

osobowości, postawy itd.) oraz zależności i związków jakie występują między osobą spostrzegającą dane zdarzenie a konkretną sytuacją. Dodatkowo podczas analizy zeznań należy zwrócić uwagę na okres od spostrzeganego zdarzenia do składania zeznań i związane z nim takie uwarunkowania, jak prawidłowości procesów zapominania oraz deformacji spostrzeżonego i zapamiętanego materiału, wpływ przemyśleń i interpretacji świadka, czy występowanie okoliczności, które mogą doprowadzić do składania zeznań nieszczerych. Ważna jest także sama sytuacja zbierania zeznań i sposoby przesłuchania świadka. Jakość zeznania, stanowiącego wynik przesłuchania, które niewątpliwie jest procesem zadaniowej komunikacji interpersonalnej (zob. Stanik 1986), uwarunkowane jest takimi czynnikami, jak: stres towarzyszący sytuacji zeznawania, metoda przesłuchania, rodzaje zadawanych pytań, cechy podmiotowe osoby przesłuchującej, jak również zachowania niewerbalne.

Po drugie, nie można zapominać, iż pokrzywdzonym jest dziecko. Małoletni jest świadkiem szczególnym, wymagającym takiego też traktowania. Nie ulega wątpliwości, iż dzieci zeznają inaczej niż osoby dorosłe, popełniają też inne błędy, co jednak nie oznacza, że ich zeznania nie mają wartości dowodowej. Jak twierdzi Kulicki (za Gruza 2004, s. 2), dziecko bywa cennym świadkiem, dostarczającym wiarygodnego materiału dowodowego, jeżeli zostanie przesłuchane w sposób właściwy dla jego poziomu umysłowego, rodzaju osobowości i odczuć moralnych (szerzej na ten temat Kwiatkowska-Darul 2007).

Po trzecie, nie istnieje jedna, skuteczna metoda oceny psychologicznych aspektów wiarygodności zeznań świadków, która dodatkowo byłaby w pełni trafna i rzetelna. Przykładowo, tak rozpowszechniona w Stanach Zjednoczonych czy Niemczech, procedura „Oceny prawdziwości zeznania” (*Statement Validity Assessment*), opisana przez Stel-

lera i Koehnena (1989, za: Vrij, Akehurst 2003) została pierwotnie stworzona właśnie do oceny zeznań dzieci-świadków w sprawach dotyczących wykorzystania seksualnego. Jedną z jej faz jest „Oparta na kryteriach analiza treści” (*Criteria-Based Content Analysis*). Badacze przestrzegają jednak, że metoda CBCA nie jest „werbalnym wykrywaczem kłamstwa” i ze względu na brak jednoznacznych reguł decyzyjnych oraz niezadowalającą moc dyskryminacyjną niektórych kryteriów (różnicowanie prawdziwych i fałszywych relacji) powinna mieć ograniczone zastosowanie w praktyce sądowej (zob. Godoy-Cervera, Higuera 2005;

Lamb 1998; Zaparniuk i in. 1995). Także kolejna faza SVA, a mianowicie Lista Kontrolna Prawdziwości (*Validity Checklist*) budzi wiele zastrzeżeń. Badacze bowiem zwrócili uwagę, iż na zeznania świadków ma wpływ wiele czynników, takich jak wiek świadka, typ przestępstwa, liczba wywiadów czy styl przeprowadzonego przesłuchania, których VC w ogóle nie uwzględnia. Oprócz tego zakwestionowano również zasadność niektórych kryteriów listy, jak na przykład „niestosowność emocji”, zwracając uwagę na różnice indywidualne między ludźmi w zakresie sposobu relacjonowania negatywnych doświadczeń (Vrij 2008; Vrij, Akehurst 2003).

Charakterystyka materiału badawczego

W trakcie badań analizowane były akta sądowe spraw karnych dotyczących wykorzystania seksualnego dzieci (art. 200 § 1 kk). Analizą objęto akta, które w latach 1998–2007 zostały zakończone prawomocnym wyrokiem sądu i które posiadały opinie psychologiczno-sądowe. Dodatkowym kryterium doboru materiału badawczego był wiek pokrzywdzonego małoletniego, a mianowicie odrzucono akta, w których dziecko miało poniżej 4 lat, ze względu na rozwojowo uwarunkowane prawidłowości rozwoju procesów poznawczych, a także rozwoju emocjonalnego i społecznego (zob. Jaśkiewicz-Obydzińska, Wach 2007). Wyeliminowano także akta spraw, które dotyczyły czynów seksualnych podejmowanych przez dwoje młodych ludzi (jeden

z partnerów nie ukończył jeszcze 15. roku życia) przy pełnej wzajemnej zgodzie, a niejednokrotnie i przy dużym zaangażowaniu uczuciowym. Powodem tej decyzji było to, że charakter tego typu spraw różnił się od typowego wykorzystywania seksualnego dzieci, chociażby tym, że nie mamy tu do czynienia z silnymi negatywnymi emocjami i poczuciem utraty kontroli doświadczanych przez zeznającego, a co zdaniem Stelera i współpracowników (1988, za: Ruby, Brigham 1998) jest warunkiem niezbędnym zastosowania „Opartej na kryteriach analizy treści” (CBCA).

Tak wyselekcjonowany zbiór akt przebadano w całości (z 56 akt udostępnionych do wglądu przeanalizowano 39 spełniających powyższe kryteria).

Metody i techniki badawcze

W badaniach posłużono się metodą znaną jako analiza dokumentów. Polega ona na opisie i interpretacji konkretnych dokonań w procesie uczenia się i pracy produkcyjnej, zabawy lub innego rodzaju działalno-

ści zakończonej mniej lub bardziej gotowymi produktami (Juszczak 2005, s. 108–109). Analizie treści, którą można uznać za technikę wyprowadzania wniosków na podstawie systematycznie i obiektywnie określanych

cech przekazu — dokumentu (tamże, s. 110), poddano dokumenty archiwalne — akta sądowe, m.in. protokoły zeznań małoletnich świadków oraz opinie biegłych sądowych psychologów.

Dane archiwalne mieszczące się w zebrytym materiale badawczym kodowane były za pomocą skonstruowanego na potrzeby pracy „Przewodnika taksonomicznego po aktach sądowych”. Składa się on z 10 części, a mianowicie: 1) dane demograficzne dotyczące pokrzywdzonego i oskarżonego; 2) informacje dotyczące wzajemnego stosunku pokrzywdzonego i oskarżonego; 3) dane odnośnie form przemocy seksualnej stosowanej przez sprawcę; 4) dane penologiczne oraz informacje związane z okolicznościami złożenia doniesienia o przestępstwie; 5) dane dotyczące rodzaju pytań, które organ procesowy zadał biegłym w postanowieniu o zasięgnięciu opinii; 6) informacje na temat technik i metod diagnostycznych stosowanych przez biegłych; 7) informacje

dotyczące kryteriów zastosowanych przez biegłych podczas oceny zeznań; 8) dane odnośnie wniosków i ich uzasadnienia w opiniach psychologicznych; 9) informacje na temat tego, czy opinie spełniały podstawowe wymogi im stawiane (zob. Gierowski, Jaśkiewicz-Obydzińska, Najda 2008); 10) dane dotyczące zawartości treściowej zeznań małoletnich świadków. Jeden przewodnik przypadał na jednego pokrzywdzonego.

Metoda badawcza dostarczyła wyników orientacyjnych pomocnych w odpowiedzi na pytania:

- 1) jaka jest charakterystyka przestępstw seksualnych popełnionych wobec dziecka?
- 2) jaka jest formalno-redakcyjna charakterystyka opinii psychologiczno-sądowych wydanych w sprawach dotyczących molestowania seksualnego dziecka?
- 3) jakie kryteria stosowane są w praktyce biegłych podczas oceny psychologicznej zeznań małoletnich świadków?

Charakterystyka czynów przestępczych w sprawach karnych dotyczących wykorzystania seksualnego dzieci

Pokrzywdzeni małoletni

Badaną grupę pokrzywdzonych przestępstwem z art. 200 § 1 kk stanowiły 42 osoby. Prawie wszyscy (92,9%) pokrzywdzeni małoletni to dziewczynki. Najwięcej (64,3%) ofiar wykorzystania seksualnego znajdowało się na etapie dorastania, czyli w przedziale wiekowym 11–15 lat. Średnia wieku dzieci wynosiła 10,8 lat. Należy jednakże podkreślić, że pod uwagę brano wiek dziecka w trakcie pierwszego przesłuchania, a niektórzy z małoletnich wykorzystywani byli nawet przez kilka lat albo też ujawnienie przestępstwa odbyło się kilka lat po akcie przemocy seksualnej.

Tylko w 28,6% dzieci od razu po zdarzeniu poinformowały osobę zaufaną (naj-

częściej był to członek najbliższej rodziny — 70,9%) o tym, co się wydarzyło. W pozostałych przypadkach (71,4%) do ujawnienia przestępstwa prawdopodobnie mogłoby nigdy nie dojść, gdyby nie zdecydował o tym przypadek lub jakieś krytyczne zdarzenie w życiu dziecka, które skłoniło go do zwierzeń.

Jak to już było wcześniej wspomniane, w 2003 roku wprowadzono odrębny tryb przesłuchania pokrzywdzonego (poniżej 15. roku życia) przestępstwem o charakterze seksualnym (art. 185a kpk), który miał na celu szczególną ochronę oraz uniknięcie wtórnej wiktymizacji dziecka spowodowanej wielokrotnymi przesłuchaniami. W większości

analizowanych spraw (0,79), które toczyły się przed wprowadzeniem owego trybu pokrzywdzonych przesłuchiwało 2 lub więcej razy — pierwsze przesłuchanie zazwyczaj miało miejsce w czasie postępowania przygotowawczego, natomiast kolejne — podczas rozpraw w sądzie (zgodnie z zasadą bezpośredniości). Po 2003 roku sytuacja poprawiła się, bowiem w ponad połowie spraw

(0,54) dziecko było przesłuchiwane tylko raz, jednakże (ogólnie rzecz biorąc) nadal często korzystano z możliwości ponownego przesłuchania dziecka na podstawie wskazanych w przepisach zasad. Gdy weźmiemy pod uwagę wszystkie sprawy sądowe z lat 1998–2007 to zauważymy, iż większość pokrzywdzonych małoletnich (57,1%) przesłuchiwało kilkakrotnie.

Oskarżenia o wykorzystywanie seksualne dzieci (N=39)

Analiza danych demograficzno-zawodowych, odnoszących się do osób, które zostały oskarżone o wykorzystywanie seksualne dziecka, doprowadziła do ustalenia, iż niemalże wszyscy oskarżeni to mężczyźni (97,4%), poza jedną kobietą, która w zamian za korzyści finansowe i alkohol zmuszała córkę do prostytucji. Wyniki te potwierdzają większość przeprowadzonych badań odnośnie cech demograficznych dorosłych sprawców przemocy seksualnej wobec dzieci (zob. np. Chaffin i in. 2002; Lew-Starowicz 1992). Ponad połowa (51,3%) oskarżonych miała poniżej 40. roku życia. Większość z nich (prawie 60%) mieściła się w przedziale wiekowym 21–50 lat. Ponad połowa oskarżonych formalnie nie założyła jeszcze swojej rodziny (51,3%). Natomiast 30,8% z nich żyło w związku małżeńskim. Własne dzieci posiadała większość (61,5%) oskarżonych o wykorzystywanie seksualne, zazwyczaj mieli oni dwóch potomków (33,3%). Wśród osób, które nie miały swoich dzieci (38,5%) prawie wszyscy (oprócz jednego) byli kawalerami.

Po analizie wyników badań dotyczących wykształcenia osób oskarżonych o wykorzystywanie seksualne małoletniego można stwierdzić, iż zdecydowana większość z nich (84,6%) posiadała wykształcenie podstawowe albo zawodowe. Na szczególną uwagę zasługuje fakt, iż wśród tych osób nie było nikogo posiadającego wykształcenie wyższe. Jeżeli natomiast chodzi o zawód oskar-

żonych, to należy podkreślić, iż większość z nich (prawie 70%) w chwili, gdy składali albo odmawiali złożenia wyjaśnień w sprawie, nie posiadała stałej pracy. W pozostałej grupie najwięcej osób pracowało fizycznie (30,8% wszystkich oskarżonych). Część badanych (10,2%) stanowili uczniowie. W badanej grupie nie było natomiast pracowników umysłowych.

Zbliżone wyniki badań dotyczące charakterystyki demograficzno-zawodowej oskarżonych uzyskała Marzec-Holka (1999). Większe różnice można zauważyć jedynie w odniesieniu do stanu cywilnego, bowiem w badaniach autorki ponad połowę osób badanych stanowili żonaci mężczyźni oraz liczby dzieci — mniej było osób nieposiadających dzieci (23,3%).

Analiza penologiczna ujawniła, iż znaczna większość (86%) analizowanych spraw zakończyła się skazaniem. Warto zaznaczyć, iż w dwóch przypadkach sąd uniewinnił oskarżonego od stawianych mu zarzutów, ponieważ uznał zeznanie małoletniego za niewiarygodne. Pięciu na sześciu uniewinnionych było członkami rodziny pokrzywdzonego.

W odniesieniu do znacznej większości pokrzywdzonych (76,2%) postępowanie przeciwko oskarżonemu toczyło się wyłącznie z art. 200 § 1 kk. W pozostałych przypadkach sprawca wykorzystywania został oskarżony również o znęcanie się psychiczne i fizyczne nad rodziną (21,4%), prezentowa-

nie treści pornograficznych dziecku (2,4%) i o nakłanianie małoletniego do spożycia napojów alkoholowych (2,4%). Z rzeczywistym zbiegiem przepisów ustawy mieliśmy do czynienia w przypadku 43% pokrzywdzonych. Większość tych przypadków (0,72) polegała na wyczerpaniu znamion art. 200 kk z użyciem przemocy, groźby bezprawnej albo podstępem (art. 197 kk).

Znaczna część oskarżonych o wykorzystanie seksualne dziecka (25,6%) była już

wcześniej karana. Jeden z nich odpowiadał już przed sądem z art. 200 § 1 kk. Trzech oskarżonych było karanych za rozpijanie małoletniego, jeden za znęcanie się psychiczne lub/i fizyczne nad rodziną i jeden trzy razy za doprowadzenie innej osoby do poddania się lub wykonania innej czynności seksualnej stosując przemoc, groźbę bezprawną albo podstęp. Należałoby zastanowić się nad skutecznością środków resocjalizujących w polskim systemie karnym.

Kryminalistyczna charakterystyka przemocy seksualnej stosowanej wobec dzieci

Analiza danych dotyczących kryminalistycznej charakterystyki przemocy seksualnej, którą stosowali oskarżeni wykazuje, że jeżeli chodzi o wzajemny stosunek pokrzywdzonego i sprawcy wykorzystania, to członkowie rodziny stanowią prawie 40% wszystkich oskarżonych. Największą grupę wśród nich stanowią ojcowie dziecka (11 na 17 osób), co potwierdziło wyniki badań opracowane w literaturze przedmiotu (np. Kwiatkowska-Darul 2001). Kontynuując, znaczna część oskarżonych to osoby, które dziecko znało choćby z widzenia (34,9%), w tym dobrzy znajomi i sąsiedzi stanowią ponad połowę tej grupy (18,6%). Pozostali to osoby zupełnie nieznanne małoletniemu, obce (25,6%). Można wysunąć wniosek, iż większość osób, które dopuściły się wykorzystania seksualnego dziecka jest znana ofierze.

Poniższe dane pochodzą głównie z analizy protokołów zeznań małoletnich świadków, zatem brane były pod uwagę tylko te

czynności o charakterze seksualnym, jakie wykonywał sprawca wobec dziecka lub w jego obecności, które zostały zrelacjonowane przez małoletniego. Z oczywistych względów nie jest możliwe zweryfikowanie tegoż materiału badawczego, zatem nie możemy być pewni przykładowo tego, czy dziecko ujawniło wszystkie formy aktywności seksualnej, w które zostało włączone albo czy poprawnie, ze względu na stan swojej wiedzy, doświadczenie, dojrzałość itd., zinterpretowało daną aktywność seksualną sprawcy. Przykładowo sprawca mógł pocierać członek o narządy rodne lub między nogami dziecka, co mogło być opisane przez małoletniego jako penetracja. Biorąc pod uwagę powyższe rozważania, należy przyjąć, iż dane te mają charakter wyłącznie orientacyjny. W celu zebrania i usystematyzowania informacji na ten temat posłużono się klasyfikacją przemocy seksualnej wg Kathleen Coulborn Faller (1993).

badania

Tabela 1. Rodzaj aktywności seksualnej, w którą włączone było dziecko przez oskarżonego.

Lp.	Aktywność seksualna	Ojciec	Matka	Ojczym	Konkubent matki	Inny członek rodziny	Dobrzy znajomi	Sąsiedzi	Niedawno poznani	Znajomi z widzenia	Obcy	Razem (N=41)	%
1.	Dotykanie ciała dziecka	9	0	2	1	1	4	3	1	6	11	38	93
2.	Zmuszanie dziecka do pobudzenia narządów płciowych sprawcy	4	0	1	0	0	3	1	1	1	1	12	29
3.	Penetracja palcem pochwy/odbytu	4	0	2	0	1	1	1	0	0	0	9	22
4.	Całowanie	2	0	1	0	1	1	0	0	0	4	9	22
5.	Ekspozycja anatomii i czynności seksualnych	1	0	1	0	0	0	1	0	0	2	7	17
6.	Penetracja genitalna	3	0	0	0	1	0	0	0	0	1	5	12
7.	<i>Cunnilingus</i>	2	0	0	0	0	1	0	0	0	2	5	12
8.	Rozmowy o treści seksualnej	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	5
9.	<i>Fellatio</i>	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	2	5
10.	Penetracja analna	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	2	5
11.	Oglądactwo (voyeuryzm)	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	2
12.	Prezentacja materiałów pornograficznych	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	2
13.	Namawianie do rozebrania/omanizowania się	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	2
14.	Penetracja narzędziem pochwy/odbytu	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	2
15.	Dziecięca prostytucja	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	2

* Przedstawione w tabeli odsetki nie sumują się ze względu na możliwość stosowania kilku form przemocy seksualnej.

Dotykanie ciała dziecka było najczęstszą formą przemocy stosowaną przez prawie wszystkich sprawców (93%). Małoletni byli zmuszani do pobudzania narządów płciowych oskarżonego w 12 przypadkach, co stanowi 29% ogółu. Z danych wynika, że tę formę przemocy seksualnej najczęściej stosowały osoby z najbliższego otoczenia dziecka, a mianowicie ojcowie, ojczymowie i dobrzy znajomi, stosując przy tym groźby albo w mniejszym stopniu podstęp.

Pośród oskarżonych 17% zastosowało najbardziej inwazyjne i najczęściej pozostawiające fizyczne ślady formy przemocy seksualnej, a mianowicie penetrację genitalną lub analną. Jeżeli chodzi o genitalne stosunki seksualne to ich sprawcami najczęściej byli ojcowie (3 osoby), wymuszając je podstępem na dziecku. Odnotowano również dwa przypadki gwałtu dokonane przez osobę całkowicie obcą małoletniemu (genitalny i analny). Jeżeli natomiast chodzi o penetrację palcem pochwy dziecka to dopuściło się

jej 22% oskarżonych, z których wszyscy to albo członkowie rodziny, albo osoby dobrze znane pokrzywdzonemu. W jednym przypadku dobry znajomy dokonał penetracji pochwy małoletniej narzędziem.

Po analizie danych dotyczących oralnych kontaktów seksualnych z dziećmi można stwierdzić, iż dopuszczały się ich i osoby bliskie dziecku, i osoby obce. 22% oskarżonych całowało dziecko w erotyczny sposób, natomiast kontaktów oralnych typu *cunnilingus* i *fellatio* dopuściło się 17% ogółu.

Biorąc pod uwagę rodzaj stosowanej przez oskarżonych przemocy seksualnej ze względu na wiek dziecka, wykazać można, iż następujące formy aktywności: całowanie dziecka w namiętny, erotyczny sposób, *cunnilingus*, penetracja analna czy też oglądactwo, penetracja narzędziem pochwy, dziecięca prostytutka, namawianie do rozebrania i onanizowania się oraz prezentacja materiałów pornograficznych miały miejsce tylko w stosunku do najstarszej grupy wiekowej (11–15 lat).

Charakterystyka opinii psychologiczno-sądowych

Na podstawie treściowej analizy postanowień o powołaniu biegłego, można stwierdzić, iż najczęściej zadawane psychologom pytania dotyczyły tego, czy małoletni świadek jest zdolny do spostrzegania, zapamiętywania i odtwarzania spostrzeżeń (75%). Odnosiły się zatem do kompetencji świadka, które są kwestią kluczową, jeżeli chodzi o to, czy

dana osoba może w ogóle występować w charakterze świadka. W ponad połowie postanowień (56,3%) organ procesowy zlecił ustalenie, czy świadek ma tendencje do konfabulacji. W znacznej części postanowień (35,4%) pojawiły się także pytania dotyczące poziomu rozwoju umysłowego świadka. Natomiast o podatność na sugestię pytano 8 razy (17%).

Tabela 2. Rodzaje pytań stawiane biegłym psychologom przez sąd.

Lp.	Rodzaje pytań	Liczba pytań (N = 48)	%*
1.	Czy świadek jest zdolny do spostrzegania, zapamiętywania i odtwarzania spostrzeżeń?	36	75,0
2.	Czy świadek ma tendencje do konfabulacji?	27	56,3
3.	Jaki jest stopień rozwoju umysłowego świadka?	17	35,4
4.	Określenie psychologicznej wiarygodności zeznań	12	25,0
5.	Czy świadek jest podatny na sugestie?	8	16,7
6.	Wzięcie udziału w przesłuchaniu i sporządzenie stosownej opinii	4	8,3
7.	Czy świadek wykazuje zaburzenia osobowości? — rodzaj i przyczyny	4	8,3
8.	Czy występujące zaburzenia mogą świadczyć o tym, że małoletnie były molestowane seksualnie?	3	6,3
9.	Jaki jest stan zdrowia psychicznego świadka?	3	6,3
10.	Czy świadek ma tendencje do kłamania?	2	4,2
11.	Czy u małoletniego występuje zespół dziecka maltretowanego?	2	4,2
12.	Jaki jest stosunek emocjonalny świadka do ojca i matki?	1	2,1
13.	Czy zachowanie małoletniej wskazuje na możliwość odbywania stosunków seksualnych?	1	2,1

* Przedstawione w tabeli odsetki nie sumują się ze względu na możliwość stawiania biegłym kilku pytań

Ocenę zeznań pod kątem ich psychologicznej wiarygodności decydent procesowy zlecił w 12 przypadkach, co stanowi 25% wszystkich postanowień o zasięgnięciu opinii. Pytania dotyczące tych aspektów często sformułowane są w mylący sposób. Przykładowo: organ procesowy zleca biegłemu sporządzenie opinii dotyczącej psychologicznej oceny zeznań świadka, używając następujących sformułowań: „określenie poziomu wiarygodności zeznań”; „sporządzenie opinii dotyczącej szczerości zeznań”; „określenie szczerości składanych zeznań” albo „ocena wiarygodności zeznań pokrzywdzonego”. Należy zaznaczyć, iż psycholog sądowy nie może wchodzić w kompetencje sądu czy biegłych innych specjalności, a ocena wiarygodności zeznań świadka jest wyłączną domeną sądu, zatem biegły nie może wysuwać wniosków dotyczących szczerości/nieszczerości określonych zeznań (Stanik 1986,

s. 177–178). Decydent procesowy często formułuje pytania w języku prawniczym, toteż biegły powinien kwestie te przekształcić na język swej specjalności. Zatem prawidłowo zadane/przeformułowane pytanie powinno brzmieć np.: „Jakie psychologiczne aspekty wiarygodności zawiera dane zeznanie?” lub „Czy złożone zeznania przez małoletniego zawierają psychologiczne walory wiarygodności?”.

W 4 przypadkach organ procesowy **nie określił dokładnie zakresu ekspertyzy**, zlecając biegłemu wzięcie udziału w przesłuchaniu małoletniego i sformułowanie stosownej opinii. Należy podkreślić, iż **sytuacja taka w ogóle nie powinna mieć miejsca w praktyce**.

Z powyższych danych można wysnuć wniosek, iż w sprawach dotyczących przestępstw seksualnych z udziałem dzieci organ procesowy najczęściej pyta o kompeten-

cje świadka, czyli o jego indywidualne właściwości psychiczne. W literaturze przedmiotu (zob. np. Gierowski i in. 2008) podkreśla się natomiast to, że sama taka informacja nic nie wnosi do sprawy, dopiero analiza złożonych przez świadka zeznań w kontekście jego cech psychicznych może być przydatna dla wymiaru sprawiedliwości. Przykładowo, samo stwierdzenie, że poziom rozwoju umysłowego świadka jest adekwatny albo nieadekwatny do jego wieku jest informacją mało przydatną dla decydenta procesowego, natomiast stwierdzenie, że zważywszy na poziom rozwoju umysłowego świadka nie jest możliwe (lub jest mało prawdopodobne), by mógł on wymyślić dane zdarzenie w takiej formie w jakiej je relacjonuje, wnosi do sprawy cenne informacje. Zatem dopiero po przeanalizowaniu cech zeznania na tle indywidualnych cech osobowości można stwierdzić, czy w danym przypadku pewna właściwość zeznania może być cechą wiarygodności i jaką wagę należy jej przypisać (Arntzen 1989, s. 193). Dodatkowo badacze podkreślają, iż pytania sformułowane przez organ procesowy powinny dotyczyć zarówno sprawności procesów poznaw-

czych dziecka, jak i jego osobowości oraz ich wpływu na konkretne zeznania. Organ procesowy zazwyczaj nie ma wiadomości specjalnych, którymi dysponuje biegły psycholog. Zatem nawet gdy pyta wyłącznie o kompetencje osoby przesłuchiwanej, to biegły i tak powinien przeanalizować treść i formę złożonych przez nią zeznań, ale oczywiście w kontekście indywidualnych właściwości świadka, co niewątpliwie ułatwi organowi procesowemu ocenę wiarygodności relacji (Gierowski i in. 2008). Jak wynika z badań, biegli dokonali analizy treści zeznania tylko w ponad połowie opinii (56,4%). Należy podkreślić, iż rzadko korzystali z opracowanych w literaturze modeli oceny zeznań świadków.

Biegły sądowy w swojej opinii powinien przedstawić wybraną metodę badań, a także uzasadnić jej wybór, zwłaszcza jeśli jest ona mniej znana. We wszystkich analizowanych pod tym kątem opiniach psychologiczno-sądowych biegli ograniczyli się jedynie do wymienienia zastosowanych przez siebie metod i technik diagnostycznych. Wynika z tego, że nie opisywali tychże metod ani nie uzasadniali swojego wyboru.

Tabela 3. Rodzaje technik diagnostycznych stosowanych przez biegłych sądowych psychologów.

Lp.	Rodzaje technik diagnostycznych	Częstość stosowania (N=55)	%*
1.	Obserwacja	34	61,8
2.	Analiza akt sprawy	28	50,9
3.	Analiza treści zeznań	23	41,8
4.	„Badanie psychologiczne”	13	23,6
5.	Wywiad z osobą trzecią (rodzic, terapeuta)	11	20,0
6.	Wywiad	9	16,4
7.	Test „Drzewo” Kocha	8	14,5
8.	Metoda Steller	4	7,3
9.	Metoda Arntzena	4	7,3
10.	Rozmowa kierowana	4	7,3
11.	TZN dla młodzieży starszej	4	7,3
12.	Test L. Bender	3	5,5
13.	Rysunek „Moja Rodzina”	2	3,6
14.	EPQ-R	2	3,6
15.	Rysunek własny	2	3,6
16.	Lalki anatomiczne	2	3,6
17.	Test „Dwa Domki”	2	3,6
18.	Test Matryc Ravena wersja dla dzieci	2	3,6
19.	Test „Jaki jesteś” Choynowskiego i Skrzypek	2	3,6
20.	Analiza poprzednich opinii	2	3,6
21.	Analiza dokumentacji terapeutycznej	2	3,6
22.	Test Pamięci Wzrokowej A.L. Benton	2	3,6
23.	Test Barw	1	1,8
24.	Zabawa współuczestnicząca	1	1,8
25.	Krótką Skala Inteligencji Choynowskiego	1	1,8
26.	Test „Dom, Drzewo, Człowiek” Bucka	1	1,8
27.	Test „W moim domu”	1	1,8
28.	Bajki Luizy Despert	1	1,8
29.	Test osobowości Zainlec, Mittenecker, Tolman	1	1,8
30.	Kwestionariusz Skłonności Neurotycznych	1	1,8
31.	WISC-R	1	1,8
32.	Stany EGO	1	1,8

* Przedstawione w tabeli odsetki nie sumują się ze względu na możliwość zastosowania kilku technik diagnostycznych.

Najczęściej stosowaną przez psychologów metodą diagnostyczną jest obserwacja (61,8%). Zatem większość biegłych zwraca uwagę na to, jak zachowuje się małoletni podczas przesłuchania albo badania psychologicznego, w jaki sposób opowiada o zdarzeniu i odpowiada na zadawane mu pytania. W ponad połowie przypadków (54,5%) biegli posłużyli się analizą akt sprawy, co jest warunkiem starannie przygotowanego i zaplanowanego badania. Wywiad zastosowano w 36,4% badań psychologicznych, w tym z osobami trzecimi (najczęściej z rodzicem dziecka), przeprowadzono go 11 razy (20%).

Należy jeszcze podkreślić, iż w 13 opiniach, co stanowi 23,6% ogółu biegli jako jedną z metod diagnostycznych podali „badanie psychologiczne”, bez wyjaśnienia na czym owo badanie polegało ani bez wyszczególnienia zastosowanych podczas niego konkretnych metod czy technik.

Opinie psychologiczno-sądowe dotyczące pokrzywdzonych w sprawach o wykorzystanie seksualne dziecka przeanalizowano także pod kątem tego, w jaki sposób biegli interpretowali i prezentowali organowi procesowemu wyniki swoich badań i czy opinie te spełniały podstawowe wymogi merytoryczne i formalne. Po teźże analizie można stwierdzić następujące fakty:

- Opinii, w których biegły zrezygnował z części interpretacyjnej, a przedstawił decydentowi procesowemu jedynie ustalenia końcowe, bez ich uzasadnienia, było 7, co stanowi 10,4% wszystkich analizowanych opinii.
- W ponad połowie opinii (52,2%) biegli uzasadniali tylko niektóre z wniosków lub nie uzasadniali ich w ogóle.
- W 17,9% opinii biegli nie podali metod i technik diagnostycznych, na podstawie których sporządzili swe opinie, ograniczając się jedynie do analizy wyników badań i przedstawienia wniosków.
- W większości opinii (76,1%) biegli nie informowali dzięki jakim metodom

czy technikom diagnostycznym zdobyli określone informacje albo ograniczali się do ogólnych wzmianek na ten temat, z których niewiele wynikało.

- W 38,8% opinii biegli dokonali bezpośredniej oceny wiarygodności zeznań, przekraczając tym samym swoje kompetencje.

Z powyższych ustaleń można wysunąć wnioski, iż większość biegłych psychologów zapomniało o fakcie, że ciąży na nich nie tylko obowiązek przeprowadzenia rzetelnych badań, ale także obowiązek prawidłowego przedstawienia wyników tychże badań, podstaw ich dokonania i właściwego uzasadnienia swoich wywodów. Większość analizowanych opinii psychologicznych nie spełniała podstawowych wymogów formalnych i merytorycznych. Niestety do podobnych wniosków doszedł Draheim (1995), który przeanalizował 10 opinii psychologiczno-sądowych wydanych w sprawach dotyczących wykorzystania seksualnego dziecka. Co prawda nie można tu mówić o jakiegokolwiek reprezentatywności, jednakże wyniki analiz są warte przytoczenia. Otóż okazało się, że proces oceny psychologicznych aspektów wiarygodności zeznania nie ma charakteru profesjonalnego, ponieważ m.in. występuje pomieszanie podstawowych pojęć, takich jak „kompetencje świadka” i „wiarygodność zeznania”.

Należy również wspomnieć, iż w części przypadków (7,9%) biegli po udziale w przesłuchaniu pokrzywdzonego nie sporządzili ani opinii psychologicznej, ani notatki z jego przebiegu. Sytuacja taka nie powinna mieć miejsca, bowiem opinia psychologiczna opracowana po pierwszym przesłuchaniu i badaniu dziecka może na przykład uchronić małoletniego przed podjęciem decyzji o powtórny przesłuchaniu. Warto przytoczyć stanowisko m.in. Gierowskiego, Jaśkiewicz-Obydzińskiej i Najdy (2008), iż rzetelne badanie małoletniego świadka w sprawach dotyczących przemocy seksualnej z udziałem

dziecka powinno być obligatoryjne, ponieważ sama obserwacja zachowania podczas przesłuchania jest często niewystarczająca. Wydanie opinii bez badania osoby byłoby uzasadnione tylko w przypadku, gdy bie-

gły dysponowałby wystarczającym materiałem — wynikami badań innego biegłego, jak i innymi obiektywnymi źródłami informacji (np. dokumentacja medyczna zawarta w aktach sprawy).

Psychologiczne kryteria wiarygodności zeznań stosowane w praktyce biegłych

Celem przeprowadzonych badań było również sprawdzenie, na jakie czynniki wpływające na rezultaty złożonych przez małoletnich zeznań biegli zwracają uwagę podczas sporządzania opinii. Analizą objęto 67 opinii psychologiczno-sądowych zawartych w aktach spraw. Za jej podstawę posłużył psychologiczny model uwarunkowań zeznań świadków J.M. Stanika (1986). Zatem dokonano treściwej analizy opinii pod kątem pięciu grup zagadnień, a mianowicie: 1) obiekt-zdarzenie (sytuacja wykorzystania seksualnego), 2) osoba spostrzegająca (indywidualne właściwości pokrzywdzonego małoletniego), zależności relacyjne pomiędzy nimi zgodne z założeniami „człowiek w sytuacji”, 4) warunki i sytuacje dzielące spostrzeżone zdarzenie od składania zeznań, a także 5) sytuacja zbierania zeznań i techniki przesłuchań.

Tylko w 13% opinii psychologiczno-sądowych biegli zwrócili uwagę na wpływ specyfiki popełnionego przestępstwa na rezultaty zeznań. We wszystkich tych opiniach biegli opisywali wzajemny stosunek pokrzywdzonego i sprawcy. W 8 przypadkach na 9 biegli skupili się na tym, czy był to jednorazowy incydent czy też wielokrotne akty wykorzystania seksualnego. W 7 opiniach pojawiły się informacje na temat tego, jak doszło do molestowania, czyli jaką taktykę zastosował sprawca (podstęp, groźba, tajemnica, przymus). We wszystkich przypadkach psychologowie opisywali także formy przemocy seksualnej zastosowane przez przestępcę. Czynniki te miały niewątpliwą

wpływ na to, w jaki sposób dziecko relacjonowało przeszłe zdarzenia, a także jaka była treść (pod względem ilościowym i jakościowym) złożonych przez nie zeznań.

Trzecia grupa zagadnień dotyczy indywidualnych właściwości psychicznych świadka. Jeśli chodzi o sprawność procesów poznawczych to biegli bardzo często badali zdolność małoletniego świadka do spostrzegania, zapamiętywania i odtwarzania spostrzeżeń (70% opinii). W mniejszym stopniu natomiast (22,4%) skupiali się na funkcjonowaniu uwagi dowolnej u pokrzywdzonych.

W większości opinii (73,1%) biegli wypowiedzieli się również na temat tendencji dzieci do konfabulacji. Jednakże tylko jeden biegły dokonał operacjonalizacji tegoż pojęcia, natomiast nikt nie przedstawił metody czy techniki, dzięki której uzyskał dane na ten temat. W 9 przypadkach (13,4% opinii) psychologowie skupili się na tendencji świadka do fantazjowania. Poziom rozwoju umysłowego małoletniego był przedmiotem badania w ponad połowie opinii psychologicznych (58,2%). Z kolei podatność na sugestię biegli badali w 43,3% przypadków. Biegli najczęściej ograniczali się jedynie do stwierdzenia lub niestwierdzenia owej właściwości, nie wyjaśniając, co przez nią rozumieją ani nie informując, na czym oparli swe wnioski.

Na cechy osobowości świadka biegli zwrócili uwagę w 27% sporządzonych opinii. Wynika z tego, że biegli nie przywiązywali należytej wagi do tych czynników. Z racji tego, iż analizę zeznania świadka powinno się przeprowadzać w powiązaniu właśnie

m.in. z cechami osobowości jest to fakt niezrozumiały.

W części opinii (7,5%) psychologzy skupili się na stosunku małoletniego do sprawcy wykorzystania, którym we wszystkich analizowanych przypadkach był ojciec dziecka. W opiniach stwierdzono negatywny stosunek pokrzywdzonego do oskarżonego, jednakże biegli nie wyjaśnili, co było powodem takiej postawy małoletniego, pozostawiając wrażenie, że chodzi właśnie o wykorzystanie seksualne, co niekoniecznie musiało być zgodne z rzeczywistością. Zdaniem F. Arntzena (1989) obiektywnym zeznaniem sprzyja to, że nie występuje żaden udowodniony związek albo występuje słaby związek między świadkiem a podejrzanym, dlatego też w sprawach karnych dotyczących wykorzystania seksualnego dziecka, gdy sprawcą jest osoba bliska małoletniemu, czynnik ten należy badać bardzo ostrożnie. W CBCA przykładowo wybaczenie i usprawiedliwienie sprawcy poczytuje się jako cechę wiarygodności zeznania (zob. np. Vrij 2008).

Jeżeli chodzi o to, czy biegli psychologzy biorą pod uwagę warunki i sytuacje dzielące przedmiotowe zdarzenie(a) od składania zeznań, to w części opinii (16,4%) podkreślono znaczenie upływu czasu dla prawidłowości funkcjonowania procesów pamięci — zapominania. Głównie wyjaśniano w ten sposób rozbieżności pojawiające się w zeznaniach złożonych przez dziecko w różnym czasie.

Warto podkreślić, iż tylko jeden biegły dokonał analizy kontekstu złożenia doniesienia o przestępstwie, co jest niezwykle istotne w sprawach dotyczących wykorzystania seksualnego dziecka. W 3 przypadkach biegli przeanalizowali motywy złożenia doniesienia i także w 3 przypadkach zwrócili uwagę na istnienie możliwych nacisków na złożenie fałszywego doniesienia (analizowano stosunek otoczenia dziecka do sprawcy).

Ważne jest to, iż żaden z biegłych nie zainteresował się tym, ile razy i komu dziecko

opowiadało o przedmiotowych zdarzeniach, zanim złożono doniesienie o popełnieniu przestępstwa i doszło do pierwszego przesłuchania w sprawie.

Jeśli chodzi natomiast o czynniki, na które biegli zwracali uwagę analizując sytuację składania zeznań, to przede wszystkim skupiali się na tym, jak zachowywało się dziecko podczas przesłuchania. Najczęściej opisywano emocje jakie przejawiał pokrzywdzony (65,7%). Głównie skupiono się tylko na opisanie tychże emocji bez analizowania ich, natomiast ich niestosowność oceniano w 15% opinii. Jednak jeśli stwierdzono, że świadek przejawia nieadekwatne emocje (3%), to nie wyjaśniano na jakiej podstawie biegły doszedł do takiego wniosku. Z kolei adekwatność języka i wiedzy była przedmiotem badania w 23,9% opinii psychologicznych.

W 30% opinii biegli opisywali niewerbalne zachowania świadka. Część biegłych (21%) opisywała przejawy niepokoju manipulacyjnego, natomiast 12% z nich opisywało somatyczne objawy lęku. W 8 przypadkach (11,9%) zwrócono uwagę na zmiany zachowania dziecka w zależności od etapu przesłuchania lub zadawanych pytań. Na sposobie w jaki dziecko odpowiadało na pytania przesłuchującego biegli skupili się w 31,3% opinii, z kolei to, czy dziecko wypowiedziało się spontanicznie czy też nie analizowano w 20% przypadków.

Warto przedstawić również czynniki, na które żaden z biegłych nie zwrócił uwagi, a które także wpływają na jakość zeznań. Są to: styl i sposób zachowania się osoby przeprowadzającej wywiad, charakterystyczne cechy jej osobowości i ich możliwy wpływ na rezultaty zeznań małoletniego; rodzaj zadawanych pytań dziecku, a także informacje odnośnie do zadawania pytań sugestywnych przez przesłuchującego i ogólnej jakości wywiadu z małoletnim świadkiem (tylko w 2 przypadkach skupiono się na metodach przesłuchania świadka — SR, PU); stopień przygotowania dziecka do przesłuchania

i ustalenia z nim wspólnego nazewnictwa dotyczącego np. narządów płciowych.

Jeżeli chodzi o analizę treści zeznania dokonaną przez biegłych psychologów, to można stwierdzić, iż w większości wypadków (60%) zwracano uwagę na to, czy dane zeznanie jest spójne wewnętrznie czy też nie. Z kolei na sprzeczności lub ich brak w zeznaniach złożonych w różnym czasie skupiono się tylko w części opinii (10%). To, czy małoletni zeznawał w sposób skokowy, nieudolny, czy też przedstawiał przeszłe zdarzenia w chronologicznym porządku biegli uczyli przedmiotem analizy w znacznej części przypadków (35,8%). Szczegółowość zeznań analizowano w 23 opiniach (34,3%), natomiast na jakość detali zwracano uwagę w mniejszym stopniu. Najczęściej (28,4%) badano to, czy dziecko opowiadając o zdarzeniu umieszcza je w perspektywie czasowo-przestrzennej. Elementy charakterystyczne dla danego przestępstwa były przedmiotem analizy w 10,5% opinii psychologicznych. Na tzw. kryteria motywacyjne biegli zwracali uwagę rzadko, najczęściej bowiem anali-

zowano to, czy dziecko przyznaje się do niepamiętania czegoś i czy wprowadza do swej relacji poprawki.

Warto jeszcze zwrócić uwagę na wyniki badań dotyczących tego, jakimi cechami charakteryzowały się zeznania małoletnich świadków uznane przez biegłych sądowych psychologów za spełniające psychologicznie kryteria wiarygodności. Analizie poddano 35 opinii psychologiczno-sądowych. W pierwszej kolejności zostaną zaprezentowane ustalenia dotyczące kryteriów wyróżnionych w modelach oceny relacji świadków opracowanych przez F. Arntzena (1989), U. Undeutscha, A. Trankella, H. Szewczyka i E. Littmanna (zob. Gruza 2003) oraz w procedurze SVA – CBCA + Lista Kontrolna Prawdziwości (Vrij 2008). Co prawda biegli rzadko korzystali z pełnych modeli oceny zeznań, najczęściej bowiem stosowali wybrane przez siebie psychologiczne kryteria wiarygodności w nich ujęte, jednakże żadne z tych kryteriów nie było wykorzystane przez psychologów niezgodnie z pierwotnymi założeniami badaczy, którzy je opracowali.

Tabela 4. Zastosowanie przez biegłych psychologicznych kryteriów wiarygodności zeznań ujętych w modelach oceny zeznań (N=35).

Lp.	Psychologiczne kryterium wiarygodności zeznania	Liczba	%*
1.	Poziom rozwoju struktur osobowości i innych cech psychicznych	35	100
2.	Zdolność do odtworzenia	33	94,3
3.	Logiczna struktura	28	80
4.	Emocje przejawiane podczas przesłuchania	26	74,3
5.	Podatność na sugestię	18	51,4
6.	Analiza zachowań niewerbalnych	18	51,4
7.	Niestrukturalizowany sposób prezentacji/nieudolność	15	42,9
8.	Osadzenie w kontekście	15	42,9
9.	Duża liczba szczegółów	13	37,1
10.	Niestosowność języka i wiedzy	13	37,1
11.	Uzupełnienia	8	22,9
12.	Niesterowany sposób zeznawania	8	22,9
13.	Szczegóły charakterystyczne dla danego przestępstwa	7	20,0
14.	Stołość zeznania w wielu czasowo odległych badaniach	5	14,3
15.	Opisy interakcji	5	14,3
16.	Spontaniczne poprawki	5	14,3
17.	Motywacja	5	14,3
18.	(Nie)zgodność z prawami natury	5	14,3
19.	Szczegóły dokładnie opisane i błędnie rozumiane	4	11,4
20.	Obniżanie własnej wartości	4	11,4
21.	Nieoczekiwane komplikacje podczas incydentu	3	8,6
22.	Opisy stanu umysłu świadka	3	8,6
23.	Wysuwanie wątpliwości co do własnego zeznania	3	8,6
24.	Źródło wiadomości o zdarzeniu	3	8,6
25.	Przytaczanie rozmów	2	5,7
26.	Niepotrzebne szczegóły	1	2,9
27.	Przypisywanie przestępcy określonego stanu umysłu	1	2,9
28.	Przyznawanie się do niepamiętania czegoś	1	2,9
29.	Wybaczenie przestępcy	1	2,9
30.	Kryterium kompetencji	1	2,9
31.	Izomorfia	1	2,9

* Przedstawione w tabeli odsetki nie sumują się ze względu na możliwość stosowania kilku kryteriów.

We wszystkich przeanalizowanych pod tym kątem opiniach biegli badali osobowościowe cechy świadka i/lub poziom jego rozwoju umysłowego. Dużą uwagę przywiązywano do tego, by świadek był zdolny do odtworzenia własnych przeżyć fizycznych i psychicznych (94,3%). Bardzo istotne były również silne emocje, które świadek przejawiał podczas przesłuchania (74,3%). Dużą uwagę przywiązywano także do tego, w jaki sposób świadek zachowywał się podczas składania zeznań. Analizowano zachowania niewerbalne (51,4%), a także naturalność i spontaniczność małoletniego (23%). Dziecko nie powinno być również podatne na sugestię (51,4%).

Jeżeli natomiast chodzi o treść zeznań, to trafne pod względem psychologicznym zeznanie zdaniem biegłych posiada następujące cechy:

- zeznanie pozbawione jest wewnętrznych sprzeczności, jest spójne (80%);
- zdarzenia zrelacjonowane są przez świadka w nieustrukturalizowany sposób, nieudolnie, skokowo (42,9%);
- w zeznaniu można odnaleźć dużą liczbę szczegółów (37,1%), ale ważniejsza jest ich jakość. Przede wszystkim świadek powinien umieścić dane zdarzenie w perspektywie czasowej i przestrzennej oraz powiązać je z okolicznościami zewnętrznymi i codziennym rozkładem dnia (42,9%).

Dodatkowo psychologiczna wiarygodność zeznania wzrastała, gdy:

- świadek opisywał interakcje, jakie zachodziły pomiędzy nim a sprawcą;
- do swej relacji spontanicznie, nie zaś w odpowiedzi na zadawane pytania, wprowadzał poprawki i uzupełnienia;
- opisywał dokładnie zdarzenie, ale nie rozumiał go albo błędnie interpretował, ponieważ wykraczało to poza jego horyzont myślowy;

- świadek czuł się winny i obniżał własną wartość albo wysuwał wątpliwości co do własnego zeznania lub jego części;
- małoletni opisywał jakieś nieoczekiwane zdarzenia, nieudane próby itp., które zakłóciły albo zniweczyły plany sprawcy wykorzystania seksualnego;
- dziecko przytaczało rozmowy, które miały miejsce podczas zdarzenia między jego uczestnikami;
- pokrzywdzony podawał szczegóły, które nie są ważne z punktu widzenia oskarżenia;
- świadek opisywał na podstawie tego, w jaki sposób zachowuje się sprawca, co mógł on myśleć lub czuć albo relacjonował własne stany umysłowe.

Oprócz kryteriów, które zostały uwzględnione w modelach oceny zeznań F. Arntzena, U. Undeutscha, A. Trankella, Szewczyka i Littmanna oraz w procedurze SVA, biegli sądowi psychologowie stosowali także inne mierniki psychologicznych aspektów wiarygodności relacji świadka, które można potraktować jako stosowane przez nich indywidualne kryteria. Oto one:

- ogólna sprawność procesów poznawczych świadka, czyli zdolność do spostrzegania i zapamiętywania tychże spostrzeżeń, niezaburzona zdolność myślenia i koncentracji;
- brak tendencji do konfabulacji oraz skłonności do fantazjowania;
- małoletni ma zachowaną orientację alloi i autocentryczną i nie przejawia zaburzeń centralnego układu nerwowego;
- świadek przejawia behawioralne objawy, takie jak próby samobójcze, samoagresja, problemy szkolne itp., które mogą świadczyć lub być skutkiem wykorzystania seksualnego.

Wnioski

Na tle wszystkich powyższych rozważań i ustaleń badawczych można wysunąć następujące wnioski praktyczne:

- Biegły psycholog powoływany w sprawie powinien najpierw zapoznać się z aktami sądowymi, następnie w miarę możliwości przeprowadzić badanie psychologiczne, by w efekcie zaplanować wspólnie z przesłuchującym czynności, co miałyby na celu zapewnienie właściwego sposobu i rezultatu przesłuchania, po czym przygotować odpowiednio dziecko do przesłuchania (co postulowane było np. przez M. Grcar, A. Wolny 1971, za: Gruza 2003, s. 324). Po teźże czynności powinien przeprowadzić analizę psychologicznych kryteriów wiarygodności zeznania w świetle indywidualnych cech psychicznych małoletniego.
- Zeznanie małoletniego świadka powinno być nagrywane na wideo i następnie spisane słowo po słowie wraz z wszystkimi pytaniami zadanymi w oryginalnej formie przez uczestników postępowania, co ułatwiłoby ocenę treści zeznań za pomocą opracowanych modeli oceny zeznań oraz jakości przesłuchania, np. pod kątem zadawania pytań sugerujących lub naprowadzających, a także używania słownictwa, które mogłoby być dla dziec-

ka niezrozumiałe. Poza tym wyeliminowałyby to błędy wynikające z protokołowania zeznań podczas przesłuchania, takie jak parafrazowanie wypowiedzi dziecka, opuszczanie części relacji itp.

- Zeznania małoletnich pokrzywdzonych należy oceniać niezwykle wnikliwie i ostrożnie, nie zapominając o indywidualnym podejściu do każdego przypadku i rozpatrywaniu wszystkich możliwych czynników, które mogły mieć deformujący wpływ na rezultaty zeznań.
- Analizę treści zeznania pod kątem psychologicznych kryteriów wiarygodności zeznania należy przeprowadzać w powiązaniu z indywidualnymi cechami psychicznymi świadka, a modele oceny zeznań stosować ostrożnie i w praktyce raczej jako metody pomocnicze, ze względu na brak zadowalającej rzetelności i trafności.
- Psychologicznej oceny zeznań małoletnich świadków powinien dokonywać tylko i wyłącznie psycholog, który posiada w tym względzie kompetencje, nie zaś każdy, którego organ procesowy o to poprosi. Należałoby zwrócić uwagę na odpowiednie przygotowanie specjalistyczne biegłych psychologów odnośnie do problematyki zeznań świadków.

The presented research results focus on the rationale behind the decisions issued by psychology experts assessing child-witness testimony. In the article it is also discussed what kind of testimony tends to be deemed psychologically credible by court experts. The paper additionally presents associated issue of providing proper (in terms of subject-matter and formal requirements) response to questions posed by the court in its decision to appoint court expert in cases involving sexual abuse of children. As well as this, the article provides demographic profile of child-victims, demographic, occupational and penal profile of perpetrators committing sexual offences against children and characteristics of sexual violence employed by the accused.

Literatura

- Arntzen F. (1989), *Psychologia zeznań świadków*, Warszawa: PWN.
- Chaffin M., Letourneau L., Silovsky J.F. (2002), *Dorośli sprawcy wykorzystywania seksualnego dzieci — przegląd zagadnień*, Dziecko krzywdzone. Teoria. Badania. Praktyka, nr 1.
- Ciosek M. (2003), *Psychologia sądowa i penitencjarna*, Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis.
- Draheim M. (1995), *Jak psychologowie oceniają wiarygodność zeznań świadków?* Czasopismo Psychologiczne, tom 1, nr 3.
- Gierowski J.K., Jaśkiewicz–Obydzińska T., Najda M. (2008), *Psychologia w postępowaniu karnym*, Warszawa: LexisNexis.
- Godoy–Cervera V., Higuera L. (2005), *Criteria–Based Content Analysis (CBCA) in Statement Credibility Assessment*, Papeles del Psicólogo, vol. 26.
- Gruza E. (2004), *Kryteria oceny wiarygodności zeznań dzieci*, Dziecko krzywdzone. Teoria. Badania. Praktyka, nr 6.
- Gruza E. (2003), *Ocena wiarygodności zeznań świadków w procesie karnym*, Kraków: Kantor Wydawniczy Zakamycze.
- Jaśkiewicz–Obydzińska T., Wach E. (2007), *Ocena wykorzystywania seksualnego małych dzieci w rodzinie*, Dziecko krzywdzone. Teoria. Badania. Praktyka, nr 4.
- Juszczak S. (2005), *Badania ilościowe w naukach społecznych: szkice metodologiczne*, Katowice: Śląska Wyższa Szkoła Zarządzania im. gen. Jerzego Ziętka.
- Kwiatkowska–Darul V. (2007), *Przesłuchanie małoletniego świadka w polskim procesie karnym*, Toruń: Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa Dom Organizatora.
- Kwiatkowska–Darul V. (2001), *Przesłuchanie dziecka*, Kraków: Kantor Wydawniczy Zakamycze.
- Lamb M.E. (1998), *Assessment of Children's Credibility in Forensic Contexts*, Current Directions in Psychological Science, vol. 7, no. 2.
- Lew–Starowicz Z. (1992), *Przemoc seksualna*, Warszawa: Jacek Santorski & Co Agencja Wydawnicza.
- Marzec–Holka K. (1999), *Przemoc seksualna wobec dziecka. Studium pedagogiczno–kryminologiczne*, Bydgoszcz: Wyd. Uczelniane WSP.
- Ruby C.L., Brigham J.C. (1998), *Can Criteria–Based Content Analysis distinguish between true and false statements of African–American speakers?* Law and Human Behavior, vol. 22, no. 4.
- Stanik J.M. (2000), *Teoretyczne i metodologiczne przesłanki opiniodawstwa psychologicznego w procesie sądowym*, Postępy Psychiatrii i Neurologii, tom 9, suplement 4 (12).
- Stanik J.M. (1986), *Wybrane problemy psychologii zeznań świadków*, w: M.J. Lubelski, J.M. Stanik, L. Tyszkiewicz (red.), *Wybrane zagadnienia psychologii dla prawników*, Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze.
- Stanik J.M. (1985), *Związki psychologii z prawem*, Przegląd Psychologiczny, tom XXVIII, nr 4.
- Vrij A. (2008), *Detecting Lies and Deceit: Pitfalls and Opportunities*, Chichester: Wiley.
- Vrij A., Akehurst L. (2003), *Komunikacja werbalna a wiarygodność: Ocenianie prawdziwości zeznań*, w: A. Memon, A. Vrij, R. Bull (red.), *Prawo i psychologia*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Zaparniuk J., Yuille J.C., Taylor S. (1995), *Assessing the Credibility of True and False Statements*, International Journal of Law and Psychiatry, vol. 16, no. 3.

AUTOR

AGNIESZKA SIKORSKA-KOZA, mgr psychologii, absolwentka Wydziału Pedagogiki i Psychologii Uniwersytetu Śląskiego, specjalizacja sądowo-kliniczna dorosłego człowieka, psycholog pracujący w Punkcie Interwencji Kryzysowej przy Powiatowym Centrum Pomocy Rodzinie we Włoszczowie.